

De Friese adel en de schilderkunst in de Gouden Eeuw: een verkenning

Piet Bakker

In Tresoar, het Fries Historisch en Letterkundig Centrum, worden twee opmerkelijke schriftelijke stukken bewaard die een intrigerend licht werpen op de omgang tussen schilders en opdrachtgevers in het Friesland van het midden van de zeventiende eeuw. Daarin komen we onder andere de volgende twee passages tegen:

Lambert Ariens van der Bos, burger en schildenaer binnen Leuwarden, impe-
trant, ter eenre, ende Hessel Roorda van Eijsinga, grietman over Leeuwar-
deradeel voor hem ende als man en voocht over juff. Viltiana van Feitsma, erf-
gename van w: Gerrolt van Feytsma, sampt juffr Ebel van Feytsma in tijden
echteluijden haer vader ende resp. moeder, gedaechde, ter andre zijde [...]'
't saecke geleverde schilderijen, blasoenen, wapens, op de lijcken en de begraef-
finge van w: Gerrolt van Feijtsma.¹

[A]engesien de Schilderconst niet gewiegh is voor de gemeene man en gelijk
het aeloude spreekwoord seijt, dat onnut, en diens volgens geen gebruik is roo-
sen voor varkens te stroijen, soo hebben wij dat geluk dat de roosen die er
geplukt werden van de doornen onser studie, entlijck gecultiveert werden op
de Adelijke slooten, huisen en Cabinetten daer se van de liefhebbers bewaerd
werden als juwelen.²

¹ Tresoar, Leeuwarden, Hof van Friesland, Civiele Sententies, 16517, nr. 18, [interlocutair] 1 febr. 1648 en [definitief], 20 dec. 1648.

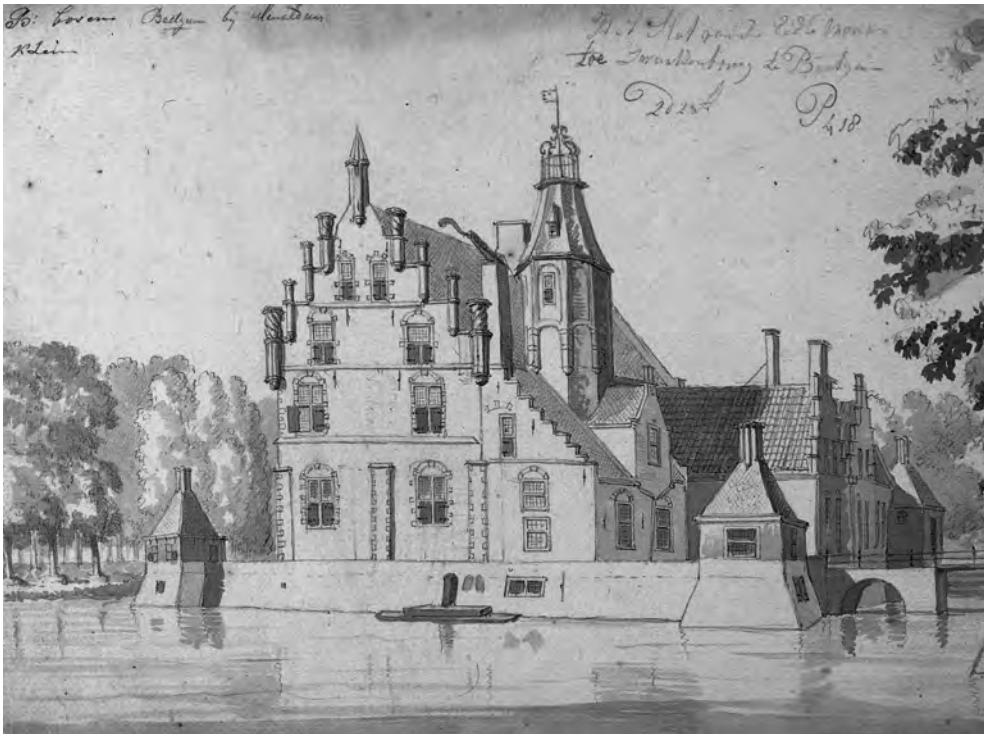
² Tresoar, Familiearchief Thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg, inv.nr. 220. Zie voor transcriptie van deze brief R Mulder-Radetzky en B.H. de Vries, 'Groot-Terhorne' te Beetgum. 'Een der schoonste buitengoederen van dit gewest' (Alphen aan den Rijn, 1984) 94.

Jonker Hessel Roorda van Eysinga († 1654), grietman van Leeuwarderadeel, zal in januari 1648 vreemd hebben opgekeken toen hij vernam dat de schilder Lambert Ariens van den Bosch (vóór 1603-ná 1648) hem voor de rechter had gedaagd. In de maand mei van het voorgaande jaar was Hessels schoonvader Gerrolt van Feysma (ca. 1562-1647) overleden en de grietman had als echtgenoot van diens enige nog levende dochter de schilder opdracht gegeven de visuele aankleding van de begrafenis te verzorgen. Lambert was daarop aan het werk gegaan zodat op de dag van de begrafenis het rouwbord met daarop het door hem geschilderde familiewapen voor de stoet kon worden uitgedragen. Hij had tevens opdracht gekregen enkele schilderijen te maken en wellicht ging het daarbij om portretten, kopieën bijvoorbeeld naar een eerder vervaardigd portret van de overledene, bestemd voor de nabestaanden. Met de opdracht was 180 gulden gemoeid wat voor Lambert, van wie geen werk bekend is, een groot bedrag zal zijn geweest dat hij niet gemakkelijk kon missen. Toen de betaling uitbleef, besloot Lambert de grietman te laten dagvaarden, een daad die gezien het enorme standsverschil tussen de eenvoudige ambachtsman en de rijke en machtige grietman in Leeuwarden ongetwijfeld opzien zal hebben gebaard.

Dertien jaar later verliep een ander gedocumenteerd contact tussen een adellijk persoon en een schilder heel wat vriendelijker. Het tweede citaat is een fragment uit een brief (1661) gericht aan Agatha Tjaerda van Starckenborgh (1620-1670) en komt uit de pen van de bekendste Friese portretschilder van de zeventiende eeuw: Wybrand de Geest (1592-vóór 1665). In zijn brief beveelt De Geest de echtgenote van kolonel Georg Frederik baron thoe Schwartzenberg (1607-1679) een van zijn zoons aan om een schoorsteenstuk te schilderen voor haar fraaie, in Beetgum gelegen, buitenplaats Groot Terhorne.³ De brief verschaft enig inzicht in hoe in de zeventiende eeuw in Friesland een schilderopdracht tot stand kon komen, maar is behalve om kunsthistorische ook om cultuurhistorische redenen interessant. Uit het fragment blijkt namelijk dat De Geest de adel onderscheidt van andere afnemers van schilderijen. De Geest dicht in het fragment de adel iets toe waar het volgens hem andere groepen aan ontbreekt: *connaissance*chap. De strekking van het citaat is dat in Friesland kunstliefhebbers met verstand van zaken alleen te vinden waren onder de adel, een liefde voor de schilderkunst die duidelijk zichtbaar was in hun huizen. In de states op het platteland waar de adel het grootste deel van het jaar verbleef, zouden zij hun schilderijen met zoveel zorg en aandacht omringen dat het wel kostbare juwelen leken.

Beide confrontaties tussen een schilder en zijn adellijke opdrachtgever ontlopen elkaar sterk en roepen verschillende associaties op over de relatie tussen de adel en de schilderkunst. Het contact tussen grietman Eijsinga en Lambert van den Bosch was slechts

³ In de brief spreekt Wybrand de Geest over zijn zoon zonder diens naam te noemen. Altijd is aangenomen dat het om Julius ging die in bronnen voorkwam als Julius Felix, Julius Franciscus of Francois. Onlangs bleek echter dat 'Francois' verwijst naar een broer van Julius en dat hij degene is geweest die bloemstillevens schilderde in de trant van Margareta de Heer. Maar Francois schilderde ook verhalende voorstellingen, getuige de titelpagina van een door hem vervaardigd florilegium. In de jaren 1660 werkte hij vermoedelijk net als zijn broer Julius in Leeuwarden en het is dus mogelijk dat zijn vader de brief schreef om Francois aan een opdracht te helpen. Zie P. Bakker, *Gezicht op Leeuwarden. Schilders in Friesland en de markt voor schilderijen in de Gouden Eeuw* (dissertatie Universiteit van Amsterdam, 2008) 196-197.

De state Groot Terhorne te Beetgum, ca. 1790 (*tekening in potlood, pen en penseel in inkt, 21,7 × 29,8 cm; J. Gardinier Visscher; coll. en foto Fries Museum, Leeuwarden*)

zakelijk en beide zullen nooit op vertrouwelijke voet hebben verkeerd. Een dergelijke vertrouwelijkheid lijkt juist typerend voor het contact dat De Geest had met zijn opdrachtgeefster. De intellectuele De Geest wekt de indruk te weten hoe hij zijn opdrachtgeefster moet benaderen en een conflict als waarin Van den Bosch verzeild raakte, zal hem waarschijnlijk niet snel zijn overkomen. Volgens De Geest was kunst slechts besteed aan de adel. Alleen deze groep was in staat te begrijpen met welke inspanningen het maken van een kunstwerk gepaard ging.

Is er reden om De Geest op zijn woord te geloven of was het compliment dat hij de adel maakte vooral ingegeven uit vleierij, bedoeld om zijn opdrachtgeefster gunstig te stemmen? Was de adel vaker te vinden in de ateliers van kunstenaars als De Geest dan in de werkplaatsen van meer ambachtelijk ingestelde schilders als Van den Bosch? En zo ja, is de belangstelling voor de *schilderkunst* dan wellicht te interpreteren als een bewust ingezet instrument om zich van andere groepen te onderscheiden? Deze kwestie onderzoek ik aan de hand van archivalia, vooral boedelinventarissen, waarin we gegevens vinden over het schilderijenbezit van de adel en van de milieus van de eigenerfde grietmans- en burgerlijke regentenfamilies die de grootste concurrenten waren van de adel in zijn streven naar politieke en bestuurlijke macht in de zeventiende eeuw. De gegevens over schilderijen ontleend aan deze documenten confronter ik onder meer met het bestaande beeld van het Friese adellijke kunstbezit. Volgens

dat beeld zou de adel vooral geïnteresseerd zijn geweest in portretten – in het hiernavolgende zal naar dit genre dan ook de meest aandacht uitgaan. Teneinde het adellijk portrettenbezit van enig reliëf te voorzien worden de gegevens over adellijke portretten vergeleken met de uitkomsten van een onderzoek naar het burgerlijk schilderijenbezit in Leeuwarden.⁴ Ook wordt met de beschikbare gegevens getoetst of het portret in de zelfpresentatie van bijvoorbeeld de Burmania's, Sytzama's, Camminga's en Schwartzenergs dezelfde functie vervulde als bij aanzienlijke maar niet-adellijke families als de Jongestals, Vierssens en Scheltinga's. Overigens laten de omvang en kwaliteit van het gebruikte bronnenmateriaal geen dwingende conclusies toe. Dit artikel is dan ook vooral bedoeld als een eerste verkenning naar de relatie tussen de adel in Friesland en de schilderkunst in de zeventiende eeuw.

De maatschappelijke positie van de adel in Friesland

Wybrand de Geest refereert in zijn brief aan 'de adel', een term die in het geval van Friesland niet geheel onproblematisch is. Anders dan in de andere Provinciën van de Republiek (op Groningen na) kende de adel in Friesland geen privileges en bestond er evenmin een ridderschap.⁵ Toch vormde de Friese adel in de zeventiende eeuw een relatief eenvoudig te identificeren groep waartoe die families werden gerekend die traditiegetrouw door de rest van de bevolking als adel werden beschouwd. In de zestiende eeuw kon een enkele niet-adellijke familie nog tot de adel toetreden, maar omstreeks 1600 sloot de Friese adel de gelederen door alleen nog maar te trouwen binnen de eigen groep en naar buiten toe dezelfde kenmerken te vertonen als de adel elders: superioriteitsbesef, familiezin en standsvertoon.⁶ Deze gerichtheid op de eigen groep betekende uiteindelijk wel dat het aantal adellijke Friese families in de loop van de eeuw sterk terug liep. De opname van steeds meer 'buitenlandse' adel, zoals de families Thoe Schwartzenberg en Hohenlandsberg (zestiende eeuw) en Vegelin van Claerbergen en Van Haren (zeventiende eeuw), kon de geleidelijke uitsterving van de Friese adel niet voorkomen.⁷ Kende Friesland in 1600 nog 58 edele geslachten, in 1700 waren het er 34 en in 1800 was het aantal adellijke families teruggelopen tot slechts zestien.⁸

De Friese adel leefde van de opbrengst van het eigen grondbezit, aangevuld met inkomsten uit eervolle banen in bestuur, rechtspraak en leger. Bij het verkrijgen van deze functies ondervond de adel echter van meet af aan concurrentie van andere partijen. Het Habsburgse gezag zat tot aan de machtswisseling tijdens de Opstand (1568-1589) de adel dwars door tevens eigenerfde boeren en niet-Friezen in hoge ambten te benoemen. Zo bezette de adel in 1574 slechts acht van de dertig beschikbare griet-

⁴ Zie noot 3. Dit onderzoek, dat voornamelijk was gebaseerd op boedelinventarissen, was onderdeel van een bredere studie naar de kunstmarkt in Friesland dat als proefschrift in januari 2008 succesvol werd verdedigd aan de Universiteit van Amsterdam. Van dit proefschrift verschijnt in december 2008 een verkorte en rijk geïllustreerde handelseditie onder de titel: *De Friese schilderkunst in de zeventiende eeuw* (Zwolle, 2008 [in voorbereiding]).

⁵ Uitspraken over de adel zijn, indien niet anders aangegeven, ontleend aan Y. Kuiper, 'Profijt, eer en reputatie. Friese adel en politieke cultuur in het tweede kwart van de zeventiende eeuw', in: J. Frieswijk, e.a., ed., *Fryslân, staat en macht 1450-1650* (Hilversum, 1999) 173-204.

⁶ W. Frijhoff en M. Spies, *1650, bevochten eendracht* ('s-Gravenhage, 1999) 102.

⁷ J.A. Faber, *Drie eeuwen Friesland. Economische en sociale ontwikkelingen van 1500 tot 1800* (Leeuwarden, 1973) 345.

⁸ Ibidem, 347; Y. Kuiper, 'Uitsterven of uithuwelijken. Een analyse van het demografisch gedrag van de adel in Friesland in de 18de en 19de eeuw', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, XII (1986) 269-299.

mansposten, hetgeen evenveel was als het aantal niet-Friese gunstelingen van het Habsburgse bewind.⁹ Na de Opstand veranderde deze verhouding en leek de adel de machtspositie te verwerven waarop het op grond van zijn afkomst recht meende te hebben. In 1623 werden er maar liefst negentien grietmansambten bekleed door de adel en was het niet-Friese element geheel verdwenen. Toch werd de adel bij het verwerven van hoge ambten ook nog in de zeventiende eeuw tegengewerkt, nu onder meer door eigenerfde boeren die zich inmiddels hadden ontwikkeld tot invloedrijke grietmansfamilies. Maar ook uit de stad ondervond de adel steeds meer concurrentie naarmate de eeuw vorderde. Rijke regentenfamilies gebruikten hun groeiende vermogen deels om stemhoudende grond te kopen waarmee ook zij zich toegang verschafden tot hoge bestuursfuncties. Deze families verwierven vooral grondbezit in het kwartier Zevenwouden, want al spreken we voortdurend over de Friese adel, deze was geconcentreerd in de beide kwartieren Westergo en Oostergo. In het kwartier Zevenwouden kwam nauwelijks adel voor waardoor de tien grietenijen in dit kwartier de politieke machtsbasis konden worden van de niet-adellijke elite.

Slaagde de adel erin om ondanks de toenemende druk van andere groepen zijn stempel tot ver in de achttiende eeuw op het bestuur in Friesland te drukken, in het Hof van Friesland lagen de kaarten heel anders. In het laatste kwart van de zestiende eeuw hielden de adellijke en niet-adellijke raadsheren in het Hof elkaar qua aantal nog in evenwicht, daarna zouden aanzienlijke niet-adellijke families onafgebroken de rechtspraak domineren.¹⁰ De adel had vanwege het bezit van stemdragende boerderijen dan wel een voordeel bij het verkrijgen van het grietmansambt, voor het raadsheerschap was een universitaire graad vereist en die was voor een welgestelde burger even gemakkelijk bereikbaar als voor een jonker.¹¹ Hoewel harde cijfers ontbreken lijkt het er op dat de adel minder belangstelling had voor een universitaire studie en de voorkeur van jonge jonkers vaker uitging naar een militaire loopbaan. Maar ook in de leiding van het leger had de adel in de zeventiende eeuw niet het rijk alleen. Na 1650 nam het aantal niet-adellijke hoge officieren snel toe, alhoewel zij in kwantitatief opzicht de adel nooit voorbij wisten te streven.¹² Al met al vormde in Friesland de adel, de eigenerfde grietmansfamilies en enkele stedelijke regentenfamilies een wat onduidelijk samengestelde bestuurselite waarbinnen de adel in de loop van de zeventiende eeuw steeds dominanter werd.¹³

Adellijk levensstijl en zelfpresentatie

Naarmate de adel in zijn streven naar machtsposities meer concurrentie ondervond, benadrukte de groep steeds sterker zijn adelsidentiteit. Zo maten de edelen zich een levensstijl aan die hen onderscheidde van anderen. Een opvallend aspect van die levensstijl was het aanzien en de inrichting van hun doorgaans fraaie huizen. Een ander in het oog springend voorbeeld van adellijke zelfrepresentatie was zichtbaar in de lokale

⁹ Faber, *Drie eeuwen Friesland*, 336.

¹⁰ Ibidem, 510-511.

¹¹ Ibidem, 345.

¹² Ibidem, 346.

¹³ Frijhoff en Spies, 1650, 90.

kerk waar de adel zondags de dienst bijwoonde. Daar namen de jonkers en hun echtgenotes niet plaats tussen de andere gemeenteleden maar scheidden zij zich van hen af door zich neer te zetten in kunstig gesneden, vaak overhuifde herenbanken tegenover de preekstoel. In geval een adellijke persoon overleed was de wijze waarop zijn familie en bekenden afscheid van hem namen evenmin alledaags. Doorgaans werd er iemand aangezocht om een rouwdicht te schrijven en kregen timmerlui en schilders opdracht rouwborden te vervaardigen die tijdens de begraafplechtigheid voor de stoet werden uitgedragen en die na de rouwperiode, die soms een jaar kon duren, op een prominente plaats in de kerk werden gehangen.¹⁴ Na zijn overlijden kon een adellijke persoon zich ook onderscheiden door te kiezen voor een kunstig gebeeldhouwde deksteen op zijn graf, of door in 'zijn' kerk een epitaaf aan de muur te laten aanbrengen.¹⁵ Deze voorbeelden zijn illustratief voor de adellijke levensstijl. Daarbij dient wel opgemerkt dat deze uitingen van voornaamheid niet voorbehouden waren aan de adel. Zo vinden we onder de bewoners van de states alsmede onder de eigenaren van de herenbanken ook aanzienlijke niet-adellijke regenten, maar gezien vanuit de hele regentenstand was dit voor de niet-adel minder kenmerkend dan voor de adel.¹⁶

Het adellijk schilderijenbezit: de bronnen

In deze bijdrage ligt de nadruk op een specifiek aspect van de adellijke levensstijl, de schilderkunst, waarmee de adel volgens Wybrand de Geest een geheel andere relatie onderhield dan andere sociale groeperingen.

Naar het schilderijenbezit van de adel in Friesland ten tijde van de Gouden Eeuw is nooit systematisch onderzoek gedaan. Een belangrijke reden vormt het ontbreken van boedelinventarissen. Vele duizenden exemplaren van deze bron uit zeventiende-eeuws Friesland zijn bewaard gebleven, maar het betreft hier – op een enkele uitzondering na – vooral boedelbeschrijvingen van doorsnee burgers. Een gerichte, digitale zoektocht door de in Tresoar bewaarde adellijke familiearchieven en het oud-rechterlijk archief in het Historisch Centrum Leeuwarden, leverde vooralsnog ruim twintig boedelinventarissen op van adellijke personen en van personen uit eigenerfde grietmansfamilies en stedelijke regentenfamilies (zie Bijlage I, II). De hoeveelheid en kwaliteit van het bronnenmateriaal stelt ons echter wel in staat tot een eerste verkenning van het adellijk schilderijenbezit in zeventiende-eeuws Friesland. Het geringe aantal adellijke boedelbeschrijvingen is terug te voeren op het feit dat het notariaat in de zeventiende eeuw in Friesland – anders dan elders in de Republiek – geen bewaarplicht kende. Ongetwijfeld hebben de Friese notarissen tijdens hun leven een administratie bijgehouden, maar als zij ophielden met het uitoefenen van hun beroep waren zij niet verplicht deze administratie door te geven aan een opvolger. Het gevolg hiervan is dat er voor Friesland – op een enkel fragment na – geen notarieel archief bestaat.¹⁷ De enkele duizenden boe-

¹⁴ Vgl. D.J. van der Meer, 'Rouwborden', in: S. ten Hoeve, G.P. Karstkarel en R. Steensma, ed., *Kerken in Friesland. Gebouwen, inrichting en gebruik* (Baarn, 1985) 139-143; D.J. van der Meer, *Friens en de van Sytzama's* (Alphen aan den Rijn, 1994) 53-75.

¹⁵ G.P. Karstkarel, 'Grafstenen en grafmonumenten', in: Ten Hoeve, e.a., *Kerken in Friesland*, 132-138.

¹⁶ Of in deze context het begrip aristocratisering van toepassing is, blijft buiten beschouwing.

¹⁷ A.F. Gehlen, *Notariële akten uit de 17de en 18de eeuw. Handleiding voor gebruikers* (Zutphen, 1986) 14.

delinventarissen van burgers in Leeuwarden, Harlingen, Franeker en enkele andere Friese steden waren dan ook niet opgesteld door notarissen maar door klerken in dienst van het stadsbestuur. De aanleiding was doorgaans het overlijden van één of beide ouders waarna ten behoeve van de achtergebleven kinderen de bezittingen werden geïnventariseerd. De beschikbare boedelinventarissen in Friesland zijn van het soort dat in de grotere Hollandse steden bleef bewaard in de archieven van de plaatselijke Weeskamer. Deze inventarissen vormden de basis van het onderzoek naar het burgerlijk schilderijenbezit in Leeuwarden. Een belangrijk verschil tussen het Leeuwarder onderzoek en de studies naar steden in Holland is dat in Leeuwarden de elite is ondervertegenwoordigd. Want regenten en andere welgestelde burgers in Leeuwarden – mochten zij daartoe een aanleiding hebben – gaven evenals de adel meestal de voorkeur aan een notaris boven een klerk in dienst van het stadsbestuur.

De adel en portretten

Ondanks het beperkte aantal bronnen en het ontbreken van systematisch bronnenonderzoek is in de loop der tijd een vaststaand beeld van het adellijk schilderijenbezit ontstaan. De beeldvorming is geheel gebaseerd op bewaard gebleven zeventiende-eeuwse schilderijen met een duidelijke Friese herkomst. Voor Friesland zijn dat voornamelijk portretten. Zo bestaat ruim tachtig procent van de ongeveer vijfhonderd zestiende- en zeventiende-eeuwse schilderijen van het Fries Museum uit dit genre. Voor een deel betreft het afbeeldingen van leden van de stadhouderlijke familie, maar verreweg de meeste geportretteerden komen uit adellijke geslachten. Van eigenerfde grietmansfamilies en stedelijke regentenfamilies zijn betrekkelijk weinig portretten bewaard gebleven.¹⁸ Het gevolg daarvan is dat de Friese schilderkunst in de kunsthistorische literatuur niet alleen nagenoeg samenvalt met dit ene genre, maar ook – omdat op enkele uitzonderingen na alle afgebeelde personen nu eenmaal van adel zijn – is het portretgenre en daarmee de hele Friese kunstproductie zeer nauw verbonden geraakt met de adel.¹⁹

Het onderzoek naar het schilderijenbezit van burgers in Leeuwarden heeft echter aangetoond dat de historische situatie minder eenzijdig was dan decennialang is gesuggereerd en dat behalve de adel ook andere groepen in Friesland belangstelling hadden voor deze kunstvorm. De explosieve toename van de vraag naar schilderijen die vanaf 1600 in Hollandse steden viel waar te nemen, deed zich eveneens voor in Leeuwarden. Hingen er omstreeks 1600 naar schatting 4.000 schilderijen in de huizen van de ongeveer 10.000 inwoners, zestig jaar later, toen Leeuwarden met ongeveer 16.000 inwoners haar maximale omvang had bereikt, waren het er meer dan 30.000. Deze schilderijen waren uiteraard niet gelijkmatig over de stadsbevolking verdeeld. De arme

¹⁸ In A. Wassenbergh, *De portretkunst in Friesland in de zeventiende eeuw* (Lochem, 1967) zijn bijna alle geportretteerden van adellijke huize. Ook het Fries Museum bezit nagenoeg alleen portretten van adellijke lieden met de kanttekening dat de meeste geportretteerden onbekend zijn. Een steekproef met de namen Van Scheltinga, Van Vierssen en Jongestal in de portrettendatabase van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie resulteerde slechts in enkele namen.

¹⁹ A. Wassenbergh, *l'Art du portrait en Frise au seizième siècle* (Leiden, 1934); idem, 'De portretkunst in Friesland in de zeventiende eeuw', *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie*, II (1948) 188-205; idem, *De portretkunst in Friesland in de zeventiende eeuw* (Lochem, 1967).

onderlaag, ongeveer 40% van de huishoudens, bezat nauwelijks of geen schilderijen. Het grootste deel van de schilderijen hing bij de (meer) welgestelde bovenlaag, die ongeveer 10% van de stadsbevolking vormde. Omstreeks 1600 bezat deze groep 60% van alle in Leeuwarden aanwezige schilderijen, naarmate de eeuw vorderde liep dit aandeel terug, maar ook in de jaren 1660 hing nog zo'n 35 tot 40% van alle schilderijen bij deze relatief kleine groep thuis.²⁰

Schilderijenbezit was in Friesland bepaald niet het exclusieve voorrecht van de adel. Op grond van de cijfers diende het beeld over de schilderkunst danig te worden bijgesteld. De samenstelling van het burgerlijk schilderijenbezit dwong eveneens tot een herziening van gangbare opvattingen. De genres waaraan werd gerefereerd in boedelbeschrijvingen illustreerden overduidelijk dat de schilderkunst in Friesland veel meer heeft ingehouden dan slechts het schilderen van portretten. De schilderijenproductie in Friesland was juist zeer gevarieerd. De genres die de burgers in Leeuwarden kochten, waren dezelfde als die burgers in Hollandse steden in huis haalden. Ook de verandering in voorkeur voor bepaalde genres verliep in Leeuwarden volgens eenzelfde patroon als in Hollandse steden. Bestond omstreeks 1600 het schilderijenbezit in Leeuwarden slechts uit portretten en historiëstukken, daarna zou het bezit allengs gevarieerder worden. Het stillevens, het zeestuk, het ruitergevecht, al deze in Holland ontwikkelde genres verschenen ook op de Friese markt en vaak uit de ateliers van Friese schilders. Of veranderingen in voorkeur voor bepaalde genres in het provinciale Friesland later plaatsvonden dan in Holland, viel op grond van de beschikbare gegevens niet vast te stellen.

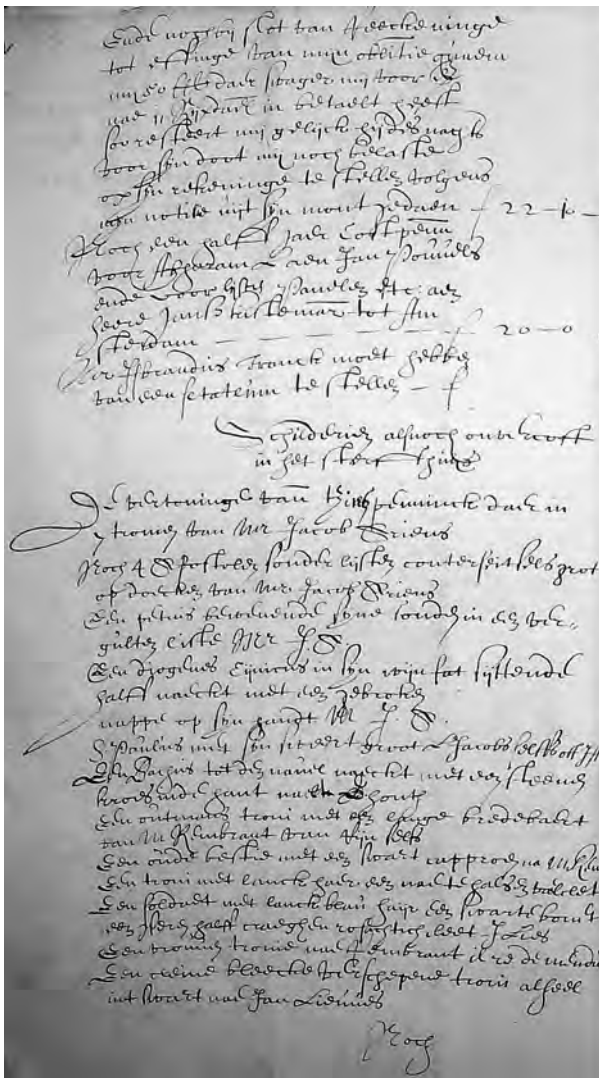
Tevens bleek duidelijk dat in de Friese kunstgeschiedschrijving het portret ten onrechte geheel aan de adel was gekoppeld, want ook burgers bestelden geregeld portretten. Onder de ruim duizend eigenaren van de uit de Leeuwarder *Inventarisatie-* en *Aestimatieboeken* geselecteerde boedels bevonden zich 204 burgerlijke portretbezitters. Onder hen waren slechts weinig ambachtlieden. De meeste burgerlijke portretbezitters behoorden tot de bovenste twee sociale lagen, de zogenaamde 'brede' en de 'grote' burgerij. Onder de eigenaren waren enige ambtenaren (klerk, wachter, secretaris, rentmeester) te vinden maar vooral veel advocaten (17), notarissen (7), chirurgijns (5) en ontvangers (4). Ook kooplieden (12) lieten zichzelf en hun gezinsleden regelmatig afbeelden.²¹ Verder konden twee distillateurs en vier brouwers worden geïdentificeerd. Uit de wereld van de wetenschap vinden we drie medici en twee mathematici die in het bezit waren van portretten, uit de kring rondom het stadhouderlijk hof zijn drie hellebaardiers en een kok als portreteigenaars aan te wijzen.

Vergelijken we de sociale herkomst van eigenaren van portretten in Leeuwarden met die van eigenaren in andere steden in de Republiek dan blijken zij tot dezelfde sociale lagen te hebben behoord.²² Het hier geschetste beeld stemt bovendien goed overeen met de nalatenschap van verschillende in Leeuwarden werkzame portretschilders. De genoemde geportretteerden in bijvoorbeeld de inventaris van de schilder Adriaen

²⁰ Bakker, *Gezicht op Leeuwarden*, 136-139.

²¹ Onder hen bevinden zich twee lakenkopers, vier wijnkopers, een biersteker en een handelaar in tabak.

²² Vgl. voor een grotere stad als Delft J.M. Montias, *Artists and artisans in Delft. A socio-economic study of the seventeenth century* (Princeton, 1982) 190-194; voor kleinere steden als Doesburg en Maassluis H. Dibbits, *Vertrouwd bezit. Materiële cultuur in Doesburg en Maassluis, 1650-1800* (Nijmegen, 2001) 291.

Pagina met debiteuren uit de boedelinventaris Johannes Heimans (coll. en foto Historisch Centrum Leeuwarden)

Ruts uit 1617, bevestigen de aanname dat vooral de stedelijke elite in Leeuwarden portretten bestelde.²³ Op de 36 portretten die de klerk in het atelier van Ruts aantrof, stonden onder meer afgebeeld twee raadsheren, twee advocaten, een burgemeester, een schepen, een notaris, een chirurgijn en een lakenkoper. Ook op de lijst met 'inschulden' opgenomen in de inventaris van de schilder Johannes Heimans († 1680) prijkt de naam van menig notabele.²⁴

²³ Voor een transcriptie van het schilderijenbezit van Adriaen Ruts, zie D.J. van der Meer, 'Schilders in Friesland in de zestiende eeuw', *De vrije Fries*, XLVI (1964) 240-243. Vgl. Bakker, *Gezicht op Leeuwarden*, 297-299.

²⁴ Historisch Centrum Leeuwarden (HCL), inv.b., y 59, p. 105, 3 nov. 1680. Voor een transcriptie van deze lijst en het schilderijenbezit van Johannes Heimans, zie Bakker, *Gezicht op Leeuwarden*, 282-284.

Tabel 1. Inventarissen van burgerlijke families met portretten, 1590-1699

Periode	Aantal inv.	Aantal portr.	Gem.	Aantal inv. ≥ 5 portr.	Aantal inv. ≥ 10 portr.
1590-99	4	6	1,5	-	-
1600-09	19	45	2,4	-	-
1610-19	28	73	2,4	4	1
1620-29	25	63	2,5	3	1
1630-39	4	10	2,5	-	-
1640-49	11	33	3,0	1	-
1650-59	15	48	3,2	3	
1660-69	10	49	4,9	5	1
1670-79	39	171	4,4	16	2
1680-89	35	128	3,4	9	3
1690-99	14	56	4,0	4	1
	204	672	3,3	45	9

Bron: HCL, Inventarisatieboeken, Aestimatieboeken.

Het portret was in Friesland dus niet alleen geliefd bij de adel maar ook bij andere sociale groepen. Toch bestonden er enige kenmerkende verschillen tussen het adellijke en het niet-adellijke portrettenbezit. Dat gold bijvoorbeeld de omvang van de individuele collecties. Weliswaar bestond het totale burgerlijke schilderijenbezit in Leeuwarden gedurende de gehele zeventiende eeuw voor minstens 10% uit portretten, de omvang van de individuele 'portrettenverzamelingen' stond doorgaans in geen enkele verhouding tot de collecties van de adel.

De cijfers in Tabel 1 tonen dat vanaf 1590 tot 1660 dat het gemiddelde aantal portretten in burgerhuishoudens geleidelijk toenam. Bedroeg dit aantal omstreeks 1600 2,4, in de jaren 1660 had het gemiddelde zich verdubbeld tot bijna vijf. Deze toename is zonder meer spectaculair en de verklaring daarvoor is te vinden in twee ontwikkelingen die zich vermoedelijk naast elkaar voordeden. Zo is de groei ongetwijfeld terug te voeren op de toegenomen welvaart van de bovenklasse. Deze werkte tevens positief uit op de vraag naar de relatief dure portretten waarop het hele gezin stond afgebeeld. Het handjevol geregistreerde groepsportretten van burgerlijke families dateert namelijk – uitgezonderd het bekende portret van de familie Verspeeck door Wybrand de Geest uit 1622 – volledig van na 1660.

Een tweede verklaring voor het geleidelijk oplopende gemiddelde is het vererven van portretten. De niet nader te identificeren Pieter Theunis bijvoorbeeld liet in 1624 zijn erven tien portretten na.²⁵ Op acht daarvan stonden zijn kinderen afgebeeld. Deze portretten heeft hij ongetwijfeld zelf besteld, maar de twee portretten van zijn vader zal hij hebben geërfd. Niet alleen bij Pieter Theunis, maar in de meeste burgerlijke huizen hingen gedurende de hele eeuw doorgaans alleen portretten van het eigen

²⁵ HCL, Inv.b., y 20, fol. 149, 24 april 1615.

gezin. Zo niet, dan betrof het nagenoeg altijd een van de (schoon)ouders. Portretten van ooms en tantes of (over)grootouders waren nauwelijks bij burgers te vinden. De invloed van vererving op de cijfers moet niet worden overschat, al was het alleen al omdat vererving reeds in het begin van de bestudeerde periode een rol speelde.

Het portretbezit onder burgers nam in de loop van de zeventiende eeuw dan wel sterk toe, zo omvangrijk als bij de adel werd een portrettenverzameling nooit. In het laatste kwart van de eeuw kwam het incidenteel voor dat een burger meer dan tien portretten bezat, maar nooit meer dan veertien.²⁶ Van de veertien adellijke portrettenverzamelingen die traceerbaar bleken, telden elf collecties meer dan tien stukken. Slechts drie verzamelingen waren kleiner, maar deze waren alle rondom 1600 opgetekend (zie Tabel 2). Deze vroege collecties waren vergeleken met latere adellijke verzamelingen klein, maar nog altijd veel groter dan burgerlijke verzamelingen uit die tijd.

Zoals in de inleiding reeds opgemerkt, is het materiaal dat over het adellijk schilderijenbezit verzameld kon worden in omvang te gering om daarover vergaande uitspraken te doen. Ook is de kwaliteit ervan niet optimaal, zoals aan de vele vraagtekens in Tabel 2 is af te lezen. De klerken die in Leeuwarden de boedel kwamen opnemen waren – in tegenstelling tot hun Hollandse collega's – bepaald niet scheutig met informatie over de schilderijen. Steeds vaker werden slechts eenvoudig te herkennen portretten van de andere genres onderscheiden, maar verzuimde de klerk het in een toenemend aantal gevallen om de afgebeelde personen te identificeren. Zo weten we bijvoorbeeld dat Fokel van Botnia in 1673 vijftien 'tronyen of Vrunde' naliet, maar wie die familieleden precies waren is helaas niet bekend.

Een ander probleem van het beschikbare materiaal is dat nooit geheel zeker is of genoemde portretten alle portretten zijn die de overledene nalaat. Deze onduidelijkheid heeft te maken met het feit dat een overleden jonker of juffer meerdere huizen kon bezitten. Het probleem doet zich al in de zestiende eeuw voor, want hoewel Foekel van Roorda in 1592 haar erfgenamen het respectabele aantal van negen portretten naliet, is het de vraag of dat haar gehele portretcollectie vormde. Zij bezat namelijk ook de in Hijum gelegen Aebingastins – hier bracht zij de zomermaanden door – maar het huisraad van de state is niet opgenomen in de inventaris. Waarschijnlijk hingen hier eveneens portretten. Een vergelijkbare situatie doet zich vermoedelijk voor in het geval van jonker Tjallingh Hommes van Camstra. In 1664 hing op Orxmastate te Menaldum het niet geringe aantal van dertig portretten van familieleden. Tjallingh Hommes bezat vast meer portretten, want de boedelbeschrijving richtte zich alleen op Orxmastate. Van Camstra bezat echter ook de Aebingastate bij Hallum en op deze buitenplaats hebben vermoedelijk meer portretten gehangen.²⁷

²⁶ Dat maximale aantal bezat schepen Coenraad Boelens (1676) in zijn huis aan de Eewal (zie Tabel 3). Ook de respectievelijk tien en elf portretten die thuis hingen bij de welgestelde Leeuwarder advocaten Tiberius Thomae (1682) en Richaeus van den Bosch (1688) waren uitzonderingen, HCL, Inv. b., y 62, fol. 11, 21 sept. 1682; HCL, Inv.b., y 66, fol. 98, 1 nov. 1688.

²⁷ T.J. de Boer, 'Kunst in Friesland', *De vrije Fries*, IV (1900) 283-292; Tresoar, FA Van Sminia, inv.nr. 1569, Stukken betreffende de curatele van Jarich van Ockinga (et cetera) in: Rekening, bewijs en reliquia door Jarich van Ockinga, onpag. [1672] Noch betaelt [juni/juli] 2 [gld.] 3 [st.] wegens onkosten van t'haelen van eenige schilderijen soo van Menaeem als van Hallum [...].

Tabel 2. Boedelinventarissen van adellijke personen, 1590-1699

Jaar	naam eigenaar en echtgeno(o)t(e)	aantal sch.	aantal fam. portr.	gene- raties	Familienamen	Locatie
1590	Roorda/ Heringa	13	9	3	Roorda/ Heringa/ Ferna	
1592	Aysma/ Aesgema	57	16	4	Aijsma/ Aesgema/ Camstra/ Beijma/ Gratinga	
1603	Hettinga	8	4	?		Liauckemahuis (Leeuwarden)
1605	Rommarts/ Aylva	17	9	4	Rommerts/ v.d. Tempele	
1637	Sytzama/ Aernsma	23	10	3	Sytzama/ Aernsma/ Beslinga	Beslingastate (Friens)
1638	Burmania/ Sickinghe	24	10	3	Burmania/ Bottinga/ Jongama	Ungastate (Edens)
1664	Donia/ Camstra	22	12	3	Harinxma van Donia/ Eminga/ Gerbranda/ Stinstera/ Haytsma	
1668	Eysinga/ Houwerda v. Meckema	50	20	3	Eysinga/ Harinxma/ Heeringa/ Roorda/ Boshuyzen	
1670	Aebinga/ Camstra	80	30	5	Camstra/ Aebinga/ Bronckhorst/ Juckema/ Donia	Orxmastate (Menaldum) Botnia-huis (Franeker)
1673	Botnia/ Eminga	45	15	?		
1678	Unia/ Sixma	33	?	?		
1682	Aytta	28	28	?		
1683	Schwartzzenberg/ Schwartzzenberg	165	74	?		Schwartzzenberg- huis (Rinsuma- geest), Holdinga- huis (Aenjum) en Sterckenburghuis (Leeuwarden)
1692	Burmania/ Aylva	90	31	?		Martenastate (Kornjum)

Bron: Bijlage I.

Wie aantoonbaar zijn portrettenbezit over meerdere woningen had verdeeld was Georg Wilco baron thoe Schwartzzenberg en Hohenlandsberg, grietman van Oostdongeradeel. Bij de afhandeling van zijn nalatenschap in 1683 bleek dat hij in de woning waar hij doorgaans verbleef – het Schwartzzenberghuis te Rinsumageest – 99

Orxmastate te Menaldum, ca. 1790 (*tekening in potlood, pen en penseel in inkt, 21,5 × 29,7 cm; J. Gardinier Visscher; Fries Museum, Leeuwarden*)

schilderijen hield. In deze voor Friese begrippen omvangrijke verzameling herkende de notaris 58 schilderijen als portret. Op acht stukken waren leden van de huizen Oranje en Nassau-Dietz afgebeeld. De overige portretten waren niet nader omschreven, maar de afgebeelde personen zullen voornamelijk familieleden zijn geweest.²⁸ In twee andere huizen in Aenjum en Leeuwarden hingen nog eens 66 schilderijen, waaronder veel portretten.²⁹ In Aenjum bevond zich tussen de twintig portretten van individuele familieleden tevens een groepsportret van zijn kinderen bij Helena Maria thoe Schwartzenberg. Ook in de stadswoning te Leeuwarden, waar de baron de wintermaanden doorbracht, had hij twintig schilderijen laten ophangen, waaronder twee familieportretten. In totaal bezat de grietman 165 schilderijen waarvan op 74 een familielid was afgebeeld. Minder omvangrijk, maar groter dan welke burgercollectie ook, was de portrettenverzameling van een collega van Georg Wilco. Toen de notaris na het overlijden van grietman Laes van Burmania (1692) de kamers van Martena-

²⁸ Tresoar, FA thoe Schwartzenberg en Hohenlandsberg, inv.nr. 267, 26 jan. 1683.

²⁹ Het Holdinga Huys in Aenjum en het huis Sterckenburgh op de Nieuwestad in Leeuwarden.

state in Cornjum doorliep, noteerde hij tijdens zijn ronde negentig schilderijen, waaronder 31 portretten.³⁰

Of de veertien verzamelingen in Tabel 2 representatief zijn voor andere adellijke collecties is niet te zeggen. De veertien akten laten wel zien dat het portretgenre voor de adel belangrijker is geweest dan voor de gemiddelde burger. Ook als we bedenken dat de grote adellijke collecties aan het einde van de zeventiende eeuw niet allemaal aankopen waren van de eigenaar. Te oordelen naar de namen van de geportretteerde personen is het bijvoorbeeld niet erg waarschijnlijk dat Tjallingh van Camstra zelf altijd opdracht heeft gegeven. Op enkele portretten is hijzelf, zijn vrouw en zijn dochter Maria Eduarda afgebeeld en deze zal hij dan ook zelf hebben besteld, maar de andere geportretteerden zijn ouders, (over)grootouders, ooms en tantes. Mogelijk was Tjallingh zelfs eigenaar van het dan bijna honderd jaar oude en nu nog bestaande portret van Foppe van Camstra (1530-ca. 1570) uit 1572 waarop hij als watergeus stond afgebeeld.³¹

Anders dan bij de burgerij speelde bij de adel vererving al sinds de zestiende eeuw een grote rol bij de groei van de portrettencollecties. De omvang van de gemiddelde adellijke collectie was omstreeks 1600 wel veel kleiner dan een eeuw later. De namen van de afgebeelde familieleden op de negen portretten die Foekel van Roorda, de weduwe van Binnert van Heringa, in 1590 bezat in haar huis in Leeuwarden, tonen reeds het belang dat gehecht werd aan portretten van voorouders.³²

Op grond van de gegevens in Tabel 3 lijken de leden van eigenerfde families minder belang te hebben gehecht aan familieportretten dan de adel. Wel is bij deze uitspraak voorzichtigheid geboden, want net als bij de adel geldt ook voor deze groep dat de oogst aan inventarissen te gering is voor vergaande conclusies. Bepalen we ons echter tot de beschikbare gegevens dan valt op dat de omvang van het totale schilderijenbezit per boedel in het algemeen niet voor de verzamelingen van de adel onderdoet. Het aandeel van de portretten daarin ligt echter aanmerkelijk lager. De verzamelingen 'Bouricius' en 'Jongestal' lijken een uitzondering, maar bij nadere beschouwing bevestigen zij juist dit beeld. Beide boedelhouders hadden namelijk een adellijke partner en de genoemde schilderijen betreffen voor een groot deel de familieleden van deze partner. In het geval van Jongestal / Vosbergen is het bovendien opmerkelijk dat enkele van de geportretteerden geen familieleden waren, maar officieren uit het regiment waarover de Zeeuwse jonker Caspar van Vosbergen, heer van Duyvendijcke, het bevel voerde. Wel moet er ook nu rekening mee worden gehouden dat de genoemde

³⁰ Tresoar, Verz. Fries Genootschap, inv.nr. 638, 13 jan. 1692, Laes van Burmania, grietman en Ontvanger-Generaal van Leeuwarderadeel, weduwnaar van Juliana Catharina van Aylva.

³¹ Foppe van Camstra was een broer van Tjallinghs overgrootvader en een ondertekenaar van het Smeekschift der Edelen. In 1568 werd hij gedaagd door Alva. Hij vluchtte naar Emden waar hij in 1570 overleed. Het portret beeldt hem ten voeten uit af als watergeus met een tweekhands zwaard. Het is thans bezit van het Fries Museum.

³² Hoe collecties familieportretten tot stand kwamen, wordt enigszins geïllustreerd door de bij De Boer (zie noot 27) gepubliceerde inventarissen. In de inventaris uit 1559 zijn alleen de portretten van de beide boedeleigenaren aanwezig, in de inventaris van Tjallingh van Camstra uit 1663 is het aantal afgebeelde generaties opgelopen tot vijf. Voor de inventaris van Foekel van Roorda, zie HCL, Inventarisatieboeken, y 9, p. 525, 21 okt. 1590.

Groepsportret van mogelijk de familie Smeding in een landschap (doek, 107 × 137 cm; Johannes Heimans, 1675; coll. en foto Fries Museum, Leeuwarden)

schilderijen niet het gehele bezit vormden. Dat bijvoorbeeld Truycke van Wigara (1677), echtgenote van raadsheer Theodorus van Scheltinga (1621-1671), geen enkel portret bezat is moeilijk voorstelbaar. Mogelijk hingen die in haar huis in Wyckel dat in de inventarisatie van haar bezit niet was meegenomen. De boedelinventaris van raadsheer Johannes van Glinstra (1678) is eveneens opmerkelijk. In zijn Leeuwarder woning hingen slechts vijf portretten, maar aangezien hij hoogstwaarschijnlijk degenen is geweest die in de jaren 1650 de portretschilder Douwe Juwes de Dowe opdracht had gegeven om negentien familieleden te schilderen, kunnen deze vijf onmogelijk zijn hele bezit hebben gevormd.³³ Mogelijk hingen deze negentien portretten op de state Glins die zijn familie toebehoorde.

Al met al kunnen we – met genoemde voorbehoud – stellen dat het erop lijkt dat geen sociale groepering meer waarde hechtte aan het bezit van portretten dan de adel. Deze voorkeur past ook goed bij de adelsidentiteit. Familieportretten vormden een visuele bevestiging van typisch adellijke eigenschappen als familiebewustzijn en standsbesef. Met portretten van voorouders kon een adellijke familie de eigen stam-

³³ Wassenbergh, *De portretkunst*, 48.

Tabel 3. Boedelinventarissen van eigenerfde grietmans- en stedelijke regentenfamilies, 1590-1699

Jaar	naam eigenaar en echtgeno(o)t(e)	aantal sch.	aantal fam. portr.	gene- raties	Familienamen	Locatie
1601	Velsen/ Geel	28	4	2	Velsen/ Geel	woning te Leeuwarden
1605	Swijns/ Godefridi	14	3	1	Baerdt/ Swijns	
1638	Bouricius/ Buygers	27	12	2	Bouricius/ Buygers/ Aytta/ Auckema/ Sternsee	
1645	Velsen/ Rispens	35	5	1		woning te Leeuwarden (Grote Kerkstraat)
1655	Vierssen/ Boner	60	14	3	Vierssen/ Bemmell/ Godefridi/ Boner/ Assema/ Ornia	
1672	Haarsma/ Hume	34	5	?	Atsma	
1675	Vierssen/ Lauta	33	0	-		woning te Leeuwarden
1676	Boelens/ Geldorp	50	14	3	Boelens/ Geldorp	woning te Leeuwarden (Eewal)
1677	Wigara/ Scheltinga	18	0	-		woning te Leeuwarden
1678	Glinstra/ Lyclama	59	5	?		woning te Leeuwarden
1679	Knijff/ Hiddema	27	7	?		
1682	Jongestal/ Vosbergen	71	24		Jongestal/ Vosbergen/ van Haren/ Vierssen/ Hemmema	
1701	Rhala/ Vierssen	36	11	4	Rhala/ Vierssen/ Lauta/ Dorsten	woning te Leeuwarden (Tweebaksmarkt)

Bron: Bijlage II.

boom zichtbaar maken, een functie die voor de overlevingskans van een portret waarschijnlijk even belangrijk is geweest als de artistieke kwaliteit ervan. Het voortdurend bij erfenis overgaan van familieportretten resulteerde in de achttiende- en negentiende eeuw vaak in omvangrijke collecties. Zo bezat jonkheer Ruurd van Camminga omstreeks 1870 op slot Wiardastate in Goutum ongeveer honderd portretten van voorouders en verwante families. De oudste dateerden uit de eerste helft van de zestiende eeuw.³⁴ Dit familiebewustzijn was onder gewone burgers niet en onder leden

³⁴ G.A. Six, 'Het slot Wiardastate te Goutum bij Leeuwarden met de schilderijen, oudheden enz.', *De vrije Fries*, VI (1883) 157-214.

van eigenerfde grietmans- en stedelijke regentenfamilies in de zeventiende eeuw blijkbaar nog nauwelijks ontwikkeld. Dat moet de voornaamste reden zijn geweest dat er van die groepen zo weinig portretten bewaard zijn gebleven. Het aanleggen van portretverzamelingen met de intentie deze aan een volgende generatie door te geven, was in de zeventiende eeuw een typisch adellijke aangelegenheid.

Kwaliteit

Dat tegenwoordig nauwelijks burgerportretten aanwijsbaar zijn, is niet alleen terug te voeren op een nauwelijks ontwikkeld familiebewustzijn. Tussen het adellijke en het niet-adellijke schilderijenbezit bestond nog een ander kenmerkend verschil dat voor de conservatie van het genre van grote betekenis is geweest. Dat betreft de kwaliteit van de portretten. Veel gegevens over de tarieven die een schilder een burger voor een portret in rekening bracht zijn niet bewaard, maar het weinige dat over de prijzen en waarde van portretten bekend is, wijst op betrekkelijk goedkoop werk. In slechts twee van de 204 burgerinventarissen met portretten waren deze getaxeerd. Zo weten we dat in 1601 bakker Egbert Carstes een portret van zichzelf bezat dat 6 gulden waard was, net zoveel als het portret van zijn pas overleden dochttertje. Een portret van zijn zoon vond de schatster 3 gulden waard.³⁵ Tien jaar later, in 1611, werden de portretten van Lodewijk Nijenhuis, een oom van burgemeester Simon Nijenhuis, en zijn vrouw getaxeerd op 18 gulden, wat neerkomt op 9 gulden per portret.³⁶ In 1599 voerde de portretschilder Adriaen Ruts een proces tegen ene Joost de Vruunt die geweigerd had zijn honorarium van 7 gulden voor een portret te betalen.³⁷ Andere voorbeelden zijn van veel later. Zo vroeg in 1639 schilder Jochum Simons van een klant 20 gulden voor twee portretten.³⁸ Ongetwijfeld zullen er ook hogere prijzen betaald zijn. Wat een burger voor een portret over had, zal afhankelijk zijn geweest van zijn welstand en van de reputatie van de schilder, maar in archivalia zijn portretten van meer dan 10 gulden voor de eerste helft van de zeventiende eeuw niet gevonden. Voor de tweede eeuwheft is het beeld enigszins anders. Zo is uit de nalatenschap van de reeds eerder genoemde portretschilder Johannes Heimans op te maken dat notaris Jarich Banga hem 40 gulden schuldig was en klerk Johannes Drogenham zelfs vijftig. Of deze bedragen betrekking hadden op één portret of op meerdere is niet te zeggen, maar het lijkt er desondanks toch op dat de burgerij in de tweede eeuwheft voor een portret meer over had. Tegen de achtergrond van de toegenomen welvaart ligt deze ontwikkeling alleszins voor de hand, al moet opnieuw worden bedacht dat Heimans slechts één schilder was en bovendien één wiens clientèle tot de absolute elite van Leeuwarden behoorde. Ook moet worden bedacht dat de hogere prijzen wellicht terug te voeren zijn op de geldontwaarding die zich in de loop van de eeuw heeft voorgedaan.³⁹

³⁵ HCL, Aest.b., z 4, fol. 108-133, jan. 1601.

³⁶ HCL, Aest.b., z 9, fol. 1-25, 3 sept. 1611.

³⁷ HCL, Recesb., f 4, 26 maart 1599.

³⁸ HCL, Pleidooib., h 3, fol. 200, 13 febr. 1639.

³⁹ J. de Vries en A. van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam, 1995) 42-43.

Mucius Scaevola (doek, 74 × 200 cm; Julius de Geest; coll. en foto Fries Museum, Leeuwarden)

Gegevens over bedragen die de adel bereid was voor een portret te betalen zijn eveneens lastig te achterhalen. Voorzover bekend, tonen deze gegevens echter aan dat de adel gewend was meer te betalen voor een portret dan een welgestelde burger. Zo bracht Juriaen Jacobsz in 1670 alle (meest) adellijke officieren van het regiment van kolonel Hans Willem van Aylva twintig zilveren dukaten (circa 60 gulden) in rekening voor hun portret.⁴⁰ Vergelijkbare en nog hogere bedragen komen met betrekking tot adellijke opdrachtgevers ook voor op de eerder genoemde debiteurenlijst van de portretschilder Johannes Heimans.⁴¹ Zo had Heimans van 'de here Camstra' nog 110 gulden te goed en van 'de oude heer Haren' 70. Interessant aan de schuldenlijst is ook dat het een vergelijking mogelijk maakt tussen de adel en de leden van eigenfde grietmansfamilies. Wat betreft de niet-adellijken, Heimans had dan wel van 'Vrou Machtel Hume' nog 100 gulden te goed, maar de toevoeging 'cum focys' wijst erop dat het vermoedelijk om een groepsportret ging. Kapitein Willem Jongestel moest Heimans weliswaar nog 40 gulden betalen, maar de veelvuldige vermelding van het bedrag 20 gulden achter de namen van leden van de families Beilanus, Van Velsen en Van Vierssen doet vermoeden dat dit tarief in de buurt komt van wat leden uit deze families voor een portret over hadden. Ook de 28 gulden die muntmeester Jurrien van Vierssen Wybrand de Geest nog schuldig was, onderbouwt deze conclusie.⁴² Het aardige aan deze vermelding is bovendien dat de vertrouwelijke voet waarop De Geest met zijn adellijke clientèle leek te verkeren, hem er niet van weerhield om ook opdrachten aan te nemen van niet-adellijke opdrachtgevers. Het lijkt erop dat de adel niet alleen meer belang aan portretten hechtte, maar er ook meer geld voor over had, terwijl nu, anders dan bij de burgerij, het verschil in welstand veel minder bepalend zal zijn geweest.

De prijzen en waarde zoals ontleend aan archivalische gegevens vormen een indicatie voor de kwaliteit van de portretten. Als het om kwaliteit gaat, kan ook worden gewe-

⁴⁰ Tresoar, Hof van Friesland, Civiele Sententies, 16539, sent. 38, 27 okt. 1670.

⁴¹ HCL, Inv.b., y 59, p. 105-118, 3 nov. 1680.

⁴² Het Utrechts Archief, Familiearchief (FA) De Beaufort, inv.nr. 1295, Inventaris van muntmeester Jurrien van Vierssen, 4 aug. 1655.

Wytze van Cammingha (doek, 200 × 126 cm; Wybrand de Geest, 1634; coll. Van Harinxma thoe Slooten Stichting, foto J. Van der Veer)

Sophia van Vervou (doek, 200 × 126 cm; Wybrand de Geest, 1632; Van Harinxma thoe Slooten Stichting, foto Johan van der Veer)

zen op de portretten in particulier of museaal bezit. Veel van deze schilderijen illustreren overtuigend dat de adel voor zijn representatie veel geld overhad. Zo geven bijvoorbeeld de door Wybrand de Geest geschilderde portretten van het in kostbare kledij gestoken echtpaar Hylck (1603-1652) en grietman Frans van Eijsinga (1594-1661) blijk van een onalledaagse allure die op portretten van niet-adellijke personen beslist zal hebben ontbroken en waarvoor de geportretteerden ongetwijfeld diep in de buidel hebben moeten tasten.⁴³ Hetzelfde valt te zeggen over de beide portretten die Jan de Salle in 1621 schilderde van Frans Harinxma van Donia (ca. 1580-1651) en zijn echtgenote Geertrui van Engelstede (†1643).⁴⁴ De rijk bewerkte kanten kraag van Geertrui, haar hoofdkap en de schitterende juwelentooi, in combinatie met een fraai zwartsatijnen overkleed tonen een adellijke dame op haar meest chique, beslist bedoeld om de toeschouwer te imponeren.

⁴³ Beide werken zijn in bezit van het Fries Museum.

⁴⁴ Beide werken zijn in bezit van het Rijksmuseum Twente, maar recentelijk in bruikleen gegeven aan het Fries Museum. Vgl. E. de Jongh, *Portretten van echt en trouw. Huwelijk en gezin in de Nederlandse kunst van de zeventiende eeuw* (Zwolle, 1986) 121-123.

Opvallende voorbeelden van vermoedelijk nog duurdere schilderijen zijn de portretten ten voeten uit van enkele adellijke personen door Wybrand de Geest en de geheel onbekende L.J. Woutersin.⁴⁵ De rekeningen zijn helaas niet bewaard gebleven, maar voor de levensgrote portretten van Wytze van Camminga, de latere heer van Ameland, en zijn vrouw Sophia van Vervou moet Wybrand de Geest omstreeks 1634 enkele honderden guldens hebben ontvangen. De portretten zijn bovendien bijzonder omdat deze wijze van afbeelden lange tijd was voorbehouden aan vorsten en de hoge adel.⁴⁶ Het lijkt zo te zijn geweest dat in de Republiek deze 'code' voor het eerst werd doorbroken in Friesland.⁴⁷ Deze vernieuwing is vermoedelijk niet los te zien van de hiervoor geschetste maatschappelijke verhoudingen zoals deze zich na 1580 in Friesland hadden ontwikkeld. Het zelfbewustzijn van de adel stond een al te dienstbare houding tegenover de stadhouder in de weg. De Friese edelen voelden zich in geen enkel opzicht de mindere van de graven van Nassau, die bovendien – omdat de adel de Staten domineerde – door hen waren benoemd. Zo beschouwd krijgen de portretten van Wytze van Camminga en Sophia van Vervou een politieke lading. Door de wijze waarop het echtpaar zich liet afbeelden toonden zij de stadhouder – die zich een jaar eerder met zijn vrouw door De Geest ten voeten uit had laten portretteren – dat zij in waardigheid niet voor hem onderdeden.⁴⁸ Juist vanwege de functie die de portretten vervulden, mag worden aangenomen dat de voorstelling in hoge mate door de opdrachtgevers werd bepaald waarmee zij ons een blik gunnen op hoe zij zichzelf het liefst zagen.⁴⁹

Andere genres

De Friese adel is altijd nadrukkelijk aan het portret gekoppeld en op grond van wat hiervoor over de omvang en kwaliteit van het portrettenbezit is opgemerkt, is deze associatie niet onbegrijpelijk. Toch bestond een adellijke verzameling ook uit andere voorstellingen dan het portret. Ook in collecties met veel portretten was dit genre nooit in de meerderheid, al weten we bijna nooit wat op de overige schilderijen stond afgebeeld. Zo werden in het schilderijenbezit van baron thoe Schwartzenberg alleen de 82 portretten onderscheiden. Over de voorstellingen op de andere 83 schilderijen tasten we geheel in het duister. Dat geldt grotendeels ook voor de negentig schilderijen in de verzameling van grietman Laes van Burmania (1692). We weten dat zijn collectie op Martena State bestond uit 31 portretten, een schilderij van *De Gerechtigheid* en een keukenstuk. Over de overige 57 schilderijen wordt niets naders opgemerkt. De notaris die bij jonker Tjallingh van Camstra de schilderijen noteerde, ging nauwkeuriger te werk waardoor we weten dat op Orxmastate op de vijftig niet-portretten onder meer voorstellingen van genretaferelen als een boerendans en dat *van een olde vrou die gelt telt* waren. Ook waren er verscheidene jacht- en fruitstillevens en land-

⁴⁵ Over Woutersin, zie Bakker, *Gezicht op Leeuwarden*, 248, 402 (afb.).

⁴⁶ S.A.C. Dudok van Heel, 'Toen hingen er burgers als vorsten aan de muur' in: N. Middelkoop, ed., *Kopstukken. Amsterdammers geportretteerd 1600-1800* (Amsterdam, 2002) 46.

⁴⁷ Ibidem, 50-52.

⁴⁸ Kuiper, 'Profijt, eer en reputatie', 199.

⁴⁹ Ibidem, 200.

schappen te zien en hing er *een groot schilderij waerin een vismerckt*.⁵⁰ Deze gegevens wijzen erop dat de samenstelling van het adellijk schilderijenbezit – met uitzondering van het portret – niet wezenlijk verschilde van de verzamelingen van burgers. Uit de spaarzame gegevens voorhanden blijkt verder dat ook de prijzen die de adel betaalde voor andere genres niet hoger lagen dan de prijzen die de meer welgestelde burgers in Leeuwarden betaalden. Zo waren in 1668 de dertig niet-portretten van Helena van Eijssinga, de weduwe van jonker Menno Houwerda van Meckema, 105 gulden waard, gemiddeld nog geen 4 gulden per schilderij; de duurste drie waren getaxeerd op elk 10 gulden.⁵¹ En ook toen in 1701 vóór haar huwelijk met Hobbe Baerdt van Sminia het bezit van Ida Margaretha van Rhala en haar vorige echtgenoot, raadsheer Mattheus van Viersen, werd getaxeerd, viel de waarde van het schilderijenbezit tegen. De negen niet-portretten in het huis in Leeuwarden waren 44 gulden waard en de zestien schilderijen in Bergum amper tachtig, ongeveer 5 gulden gemiddeld. We hebben hier te maken met bedragen die niet bepaald wijzen op kwaliteitskunst. Ook het (meer) welgestelde deel van de Leeuwarder burgerij was gewend deze bedragen te betalen. Maar het spreekt voor zich dat op grond van het materiaal geen vergaande conclusie mag worden getrokken.

Vermoedelijk waren de meeste van deze niet-portretten in adellijk bezit op de vrije markt gekocht. Een deel hiervan zal net als het portret in opdracht zijn gemaakt, iets waartoe de gemiddelde burger minder snel aanleiding zal hebben gezien. Zo zullen veel schoorsteenstukken zijn ontstaan in een opdrachtsituatie. Een voor de hand liggend voorbeeld is het schoorsteenstuk dat het onderwerp vormde in de brief – in de inleiding aangehaald – van Wybrand de Geest aan Agatha Tjaerda van Starckenborgh.⁵² Met de brief stuurde hij getekende ontwerpen mee van twee toepasselijke onderwerpen voor boven de haard. Zo kon de weduwe kiezen tussen een voorstelling van *Mucius Scaevola* en *Mars en Venus*.⁵³ Waarschijnlijk heeft zij haar keus op het eerste onderwerp laten vallen. Het Fries Museum bezit een schoorsteenstuk met een dergelijke voorstelling dat is toegeschreven aan Julius de Geest.⁵⁴

Van andere opdrachten voor schoorsteenstukken zijn geen schriftelijke getuigenissen gevonden. Tastbare bewijzen ontbreken eveneens, want van de paar honderd states ontsnapte in de negentiende eeuw slechts een fractie aan de sloophamer. Toch zal de bewoonster van Groot Terhorne, Agatha Tjaerda van Starckenborgh, niet de enige zijn geweest die een schoorsteenstuk in opdracht gaf, zeker niet als het schilderij een passend geheel met de schouw moest vormen. In dat geval was een juist formaat van belang en dat zal vaker niet dan wel zijn overeengekomen met bestaande standaardmaten. De kans was daarom klein dat een schilder een geschikt formaat schilderij in voorraad had.

⁵⁰ De Boer, 'Kunst in Friesland', 286-289.

⁵¹ Tresoar, FA Eijssinga-Vegelin van Claerbergen, inv.nr. 4-a, inv. Helena van Eijssinga, 29 juni 1668.

⁵² Mulder-Radetzky en De Vries, 'Groot-Terhorne' te Beetgum, 94-95.

⁵³ Tresoar, FA Thoe Schwartzenberg en Hohenlandsberg, inv.nr. 202, Brief van Wybrand de Geest aan Agatha Tjaerda van Starckenborgh in Leeuwarden. Kopie en een transcriptie van de brief in Mulder Radetzky en De Vries, 'Groot-Terhorne' te Beetgum, 115-116.

⁵⁴ Schoorsteenstuk met voorstelling van *Mucius Scaevola*, toegeschreven aan Julius de Geest in Fries Museum, inv. S1980-241.

Bloemstillevens (doek, 66,5 × 53,5 cm;
Abraham de Lust, 1666(.); Ashmolean
Museum, Oxford)

Favoriete voorstellingen op schoorsteenstukken waren niet alleen mythologische of historische verhalen, maar ook bloemstillevens zoals Abraham de Lust die schilderde. Deze relatief onbekende schilder is middels archivalia alleen in relatie te brengen met Leeuwarden waar hij in 1659 de begrafenis bijwoonde van Hans van Wijckel, afgevaardigde namens Friesland in de Raad van State. Dat hij vermoedelijk niet alleen dat jaar in Leeuwarden verbleef, blijkt uit enkele andere Friese bronnen waarin hij verscheidene malen met een schoorsteenstuk in verband wordt gebracht. Ook komt zijn naam geregeld voor in achttiende en negentiende-eeuwse veilingcatalogi van Friese adellijke collecties.⁵⁵

In de jaren 1660 en 1670 werden behalve bloemstukken ook jachtvoorstellingen veelvuldig als schoorsteenstuk gebruikt. Dit genre was het specialisme van Juriaen Jacobsz (1624-ca. 1685). Deze schilder was in Hamburg geboren en na een opleiding bij Frans Sniijders (1579-1657) in Antwerpen en een verblijf van enige jaren in Amsterdam, vestigde hij zich in 1664 in Leeuwarden waar hij tot zijn dood verbleef. Hier werd zijn atelier – zoals eerder bleek – regelmatig door officieren bezocht voor een portret, maar zijn specialisme was de jachtvoorstelling. Een voorbeeld daarvan is tegenwoordig te zien op het landgoed De Klinze in Oudkerk. Daar hangt boven de schouw in de zaal een *Hazenjacht* van hem in een monumentale en fraai gesneden lijst.⁵⁶ De grote formaten van het Friese werk van Juriaen Jacobsz doen vermoeden

⁵⁵ Zie bijv. W. Dolk, *Jongbloed in dundruk* (Leeuwarden, 1987) 93; zie voor De Lust ook Bakker, *Gezicht op Leeuwarden*, 215.

⁵⁶ Juriaen Jacobsz schilderde het werk in 1666. De schouw waarvan het deel uitmaakt, kwam pas in de achttiende eeuw naar De Klinze. Tot die tijd stond deze in het huis van de familie Buma aan de Tweebaksmarkt, Y. Kuiper, *De Klinze. Het leven op een buitenplaats in Oudkerk, 1681-1966* (Leeuwarden, 1996) 81.

Jachtafereel (doek, 94 × 136 cm; Juriaen Jacobsz, 1666; coll. en foto Landgoed De Klinze, Oudkerk)

den dat de jachtstukken – ook als deze niet als schoorsteenstuk voorbestemd waren – in opdracht werden gemaakt. De kosten die met stukken van die omvang waren gemoeid, waren vermoedelijk te hoog om ze zonder zekerheid van verkoop op de vrije markt aan te bieden. De adellijke voorkeur voor het jachtgenre past bovendien bij de klasse die zichzelf van tijd tot tijd dat genoeg gunde. Zo werd in 1846 in de veilingcatalogus van de collectie van jonkheer Vegelin van Claerbergen ‘een wilde zwijnenjagt’ genoemd. Volgens de omschrijving waren op het schilderij enige honden te zien die juist een zwijn hadden gegrepen dat zich woedend verweerde. Verder was een met een hooivork gewapende boer afgebeeld ‘op wiens gelaat zich schrik en angst teekenen.’ Volgens de veilingmeester was het werk geschilderd in de trant van de Vlaamse schilder Frans Snijders. Het werk zal echter van diens leerling Juriaen Jacobsz zijn geweest, die in 1665 een schilderij had gemaakt dat nagenoeg geheel aan deze beschrijving voldoet.⁵⁷

Behalve met schoorsteenstukken of ezelschilderijen kon een adellijke familie het interieur van haar state tevens verfraaien met een muur- of plafondschildering. Hoe vaak hiertoe opdracht is gegeven laat zich niet achterhalen. In boedelinventarissen, waarin

⁵⁷ '[54] Snijder. (door of in zijn trant) Een wilde zwijnenjagt, eenige honden hebben het zwijn gegrepen, dat zich woedend verweert, een boer met een hooivork gewapend, op wiens gelaat zich schrik en angst teekenen, schijnt hulp te willen aanbrengen; alles is breed en uitvoerig behandeld.[Ingehouden]', Tresoar, *Catalogus van een fraai kabinet schilderijen etc van de meest beroemde oude en nieuwe schilders*, 9/11 april 1846, Leeuwarden v w: Jhr Vegelin van Claerbergen][...].

Rouwbord van Titia van Burmania, 1685
(paneel, 76 × 76 cm; Fries Museum, Leeuwarden)

alleen de roerende goederen zijn genoteerd, worden dergelijke decoraties niet gemeld. Op states zelf zoeken naar schilderijen is zelden mogelijk aangezien, zoals is opgemerkt, de meeste huizen zijn afgebroken. Slechts één plafondschildering bleef bewaard. Deze werd in 1663 aangebracht in de grote zaal van de Oenema-state te Heerenveen en is daar nog steeds te zien.⁵⁸ De schildering bestaat uit drie mythologische voorstellingen, omringd door familiewapens, *putti* en krulornamenten. De opdrachtgever was Ernst van Haren (1623-1701), rond 1665 grietman van Weststellingwerf. Zijn echtgenote was Catharina van Oenema en de toedracht van de opdracht was de koperen bruiloft van het echtpaar. De maker van de schildering was de Amsterdamse schilder Mattheus Pellekum, die tussen 1662 en 1664 regelmatig in Friesland te vinden was omdat hij in opdracht van Gedeputeerde Staten tevens decoratiewerkzaamheden uitvoerde aan het hof van stadhouder Willem Frederik.⁵⁹

Naast het wel dan niet in opdracht maken van schilderijen in allerlei soorten en maten konden schilders in Friesland nog anderszins profiteren van de gunsten van de adel, namelijk door het schilderen van wapenborden. Met deze afdeling van de schilderkunst belanden we in de wereld van Lambert Ariens van den Bosch, de schilder die – zo bleek in de inleiding – zich zo buitengewoon moest inspannen om zijn honorarium van Hessel Roorda van Eysinga te ontvangen. Van den Bosch zal indertijd niet de enige zijn geweest, die te maken heeft gekregen met een onwillige opdrachtgever,

⁵⁸ A. Wassenbergh, 'Zolderschildering in het Gemeentehuis te Heerenveen door Matthias van Pelckum', *Oud Holland*, LXII (1947) 152-155.

⁵⁹ J.G. Avis, 'Matthias van Pelckum', *Oud Holland*, LXII (1947) 155-156.

want de behoefte van de adel aan wapenborden moet, gezien de vele gedocumenteerde uitbetalingen, voor schilders een uitermate belangrijke bron van werkgelegenheid zijn geweest. In elke boedelinventaris van een adellijke familie komen wel een of meer van deze borden voor. Vaak waren deze alleen van de eigen familie, maar soms ook van families waaraan men gelieerd was. Regelmatig genoemd werden tevens alliantiewapens die vaak boven de deur naar het belangrijkste vertrek in huis waren gehangen. In de kern vervulden de wapenborden dezelfde rol als portretten, want op een iets abstracter niveau visualiseerden zij eveneens de eigen stamboom. Wapenborden van adellijke families kon men ook in kerken aantreffen. Zij werden, als gezegd, na bij een begrafenis voor de kist te zijn uitgedragen, boven het graf gehangen, waar zij de voorname positie van de familie binnen de gemeente onderstreepten. Dat met deze opdrachten relatief grote bedragen gemoeid konden zijn, leert het voorbeeld van Lambert van den Bosch.

Slotbeschouwing

Uit het voorgaande bleek dat het schilderijenbezit van de adel in vergelijking met dat van andere groepen in Friesland zowel overeenkomsten als verschillen vertoonde. Allereerst kwam naar voren dat het bezit van portretten niet het exclusieve voorrecht was van de adel, maar dat dit genre tevens aftrek vond onder burgers. Wel waren de portretcollecties van de adel doorgaans veel groter en had men voor een portret ook veel meer geld over. Maar gezien de grote welstandsverschillen tussen de adel en de burgerij is dit feit weinig opzienbarend. Verrassend was daarentegen wel dat deze verschillen ook bestonden in relatie tot de groepen waarvan de adel in zijn strijd om lucratieve functies de meeste concurrentie had te duchten: de grietmansfamilies en de rijke stedelijke regentenfamilies. In dit geval ligt het minder voor de hand om op bestaande welstandsverschillen te wijzen maar dient een verklaring veeleer te worden gezocht in het sterk beleefde familiebewustzijn en standsbesef van de adel. Een rijke niet-adellijke regent kon zich een adellijke levensstijl aanmeten, maar een adellijke afkomst was nu eenmaal niet te koop en dat onderscheid wreef de adel middels een weldoordachte *Ahnengalerie* de niet-adel fijntjes onder de neus. Voor wat betreft de andere in de zeventiende eeuw gangbare genres viel niet aan te tonen dat de adel een andere voorkeur aan de dag legde dan andere welgestelde groepen schilderijenbezitters; ook niet in kwalitatieve zin, verwijzingen naar dure ezelschilderijen werden in de bronnen niet gevonden. Wel zal met de in Friesland typisch adellijke opdracht voor een schoorsteenstuk of plafondschildering aanzienlijk meer geld gemoeid zijn geweest dan bij de aanschaf van een schilderij op de vrije markt.

De speciale positie van het portret is in wezen het enige significante verschil tussen de adel en andere groepen. Is er dus reden veel geloof te hechten aan de woorden van Wybrand de Geest? Als we een kunstliefhebber omschrijven als iemand die zijn liefde voor de kunst toont door kwaliteitskunst uit het topsegment te kopen, dan wordt zijn compliment niet ondersteund door archivalia. Een deel van de adel bestelde weliswaar soms erg dure portretten, maar in de kunsttheorie van de zeventiende eeuw werd het portret in de hiërarchie der genres het laagst gewaardeerd. Wie zich in de zeventiende eeuw vooral toelegde op het verzamelen van portretten afficheerde zich niet in de eerste plaats als een kunstliefhebber.

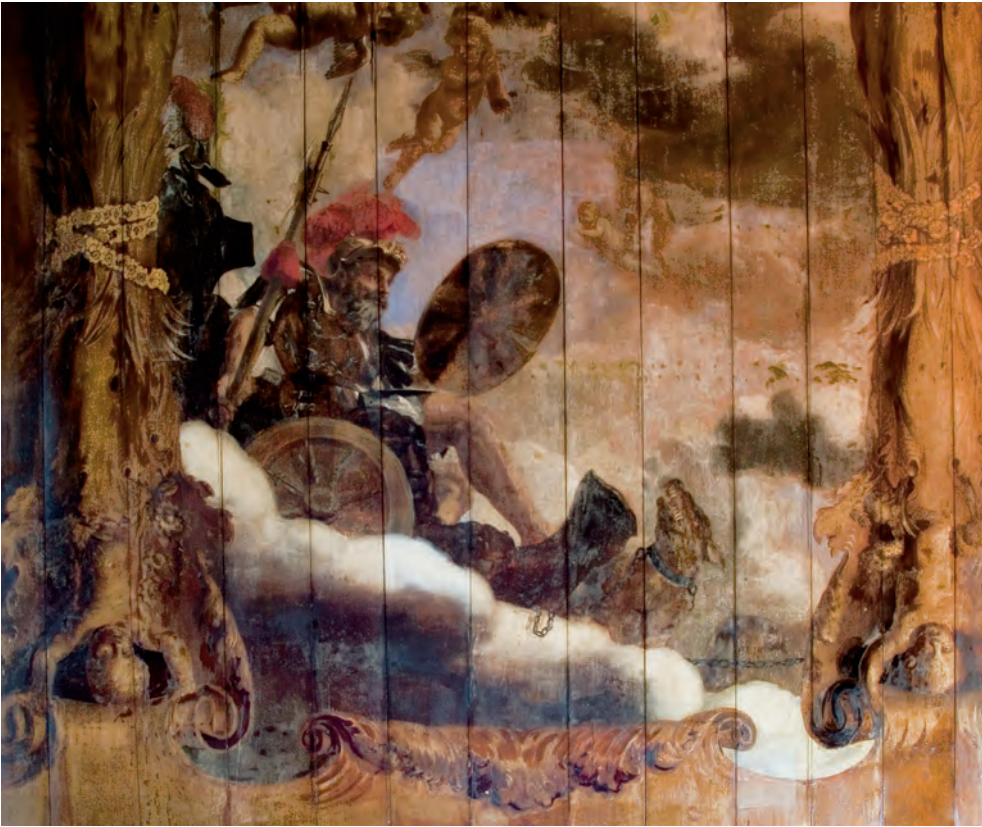
Jagers en honden die een everzwijn belagen (doek, 120 × 164 cm; Juriaen Jacobsz, 1665; part. coll.)

De samenstelling van de getraceerde adellijke collecties is dus niet door kunstzin ingegeven, maar door een sterk ervaren familiezin en standsbesef. Toch is het moeilijk voorstelbaar dat De Geests woorden elke grond missen. Kennis over de schilderkunst zal onder de Friese adel in brede kring aanwezig zijn geweest, al was het maar omdat een tekenopleiding bij een adellijke opvoeding hoorde.⁶⁰ Dat dit onderwijs niet zonder vrucht bleef, blijkt onder meer uit enkele bewaard gebleven *alba amicorum*, waarin de teksten vaak waren verluchtigd met fraai geschilderde illustraties. Ook kon het gebeuren dat jonkers met een dergelijke opleiding zelf een reputatie verwierven als schilder. Van deze 'groep' was Haring van Harinxma thoe Heeg (1604-1669), een goede vriend van Wybrand de Geest, de bekendste. Van Harinxma maakte na zijn studie een *grand tour* die hem via Frankrijk naar Rome voerde, waar hij zich het schilderen eigen maakte. Na terugkeer in Leeuwarden schilderde hij het portret van stadhouder Hendrick Casimir.⁶¹ In de culturele wereld van Leeuwarden was hij een bekende verschijning, behalve als schilder manifesteerde hij zich tevens als dichter en vertaler.⁶² Hij is de enige adellijke schilder van wie werk aanwijsbaar is. Het Fries Museum bezit twee

⁶⁰ De tekenaar en schilder Pieter Schick gaf jonge jonkers in het kader van hun adellijke opvoeding tekenles. Zo kreeg hij op 11 januari 1679 van raadsheer Jarich van Ockinga 14 gulden voor zeven maanden tekenles aan diens neef Tjallingh van Camstra, Tresoar, FA Van Sminia, inv.nr. 1569 (I), Particuliere uitgaven van Jr. Tjallingh van Camstra.

⁶¹ Ph. Breuker, 'De skilder Haringh van Harinxma (1604-1669)', *Ut de smidte*, XVII (1983) 30.

⁶² Voor Haring van Harinxma, zie N. Moser, 'De kapitein in zijn labyrint. Het veelzijdige schrijverschap van Haring van Harinxma (1604-1669)', *De zeventiende eeuw*, XX (2004) 143-159.

Detail van de plafondschildering in Oenemastate (*Mattheus Pellekum, 1663; Oenemastate, Heerenveen*)

miniatuurportretjes van zijn hand; het één vermoedelijk een zelfportret en het ander het portret van zijn vrouw Geertruid van Quadt.⁶³ Een andere adellijke schilder wiens werk buiten de eigen omgeving werd gewaardeerd, is jonker Rembolt van Adelen van Cronenburg (ca. 1595-vóór 1672). Deze jonker komt voor in de *Journaals* die raadsheer Zachaeus van Ghemmenich begin achttiende eeuw bijhield. Hij noteerde hierin onder meer aankopen van schilderijen, waaronder werk van Van Adelen.⁶⁴ Onder de adel kon men dus in elk geval op individueel niveau jonkers aantreffen met een meer dan gemiddelde interesse voor de schilderkunst. Al met al lijkt het echter dat De Geest met zijn compliment vooral verwees naar een levenshouding waarop de adel

⁶³ In Fries Museum onder inv.nr. S1964-194 (Haring van Harinxma); inv.nr. S1964-195 (Geertruid van Quadt).

⁶⁴ Zo noteerde de raadsheer in 1704 dat hij van ene juffrouw Culenburg drie schilderijen had gekocht van de hand van de jonker. Samen met vier schilderijen van Margareta de Heer had Van Ghemmenich de verkoopster 20 gulden betaald, Tresoar, FA Van Beyma thoe Kingma, 79, Journaal 1702-1709, fol. 19. In 1715 dook de naam van de jonker opnieuw op in het *Journaal* van Van Ghemmenich toen hij in een lijst met schilderijen 'vijf dito op cooper van Jr Adelen noteerde' Tresoar, FA Van Beyma thoe Kingma, 80 [Journaal 1702-1709] fol. 16. Voor Rembolt van Adelen van Cronenburg, zie Bakker, *Gezicht op Leeuwarden*, 179.

door opvoeding en opleiding staat kon maken, maar die zich – zo moeten we concluderen op grond van het spaarzame materiaal – in de praktijk zelden uitte in het aanleggen van bijzondere collecties.

Bijlage I. Personalia adellijke boedeleigenaren, 1590-1692

Referentie	naam boedeleigenaar	naam partner
HCL, Inv.b., y 9, fol. 505, 21 okt. 1590 Tresoar, FA Schwartzenberg, inv.nr. 1452, 5 sept. 1592	Foekje van Roorda, dr. Ruurd van Roorda en Doutzen van Sasfinga Hessel van Aysma, raadsheer, zn. Schelte van Aysma en Tjets van Aesgema; broer v.Duco van Aysma, grietman van Ferweradeel	Bennert van Heringa, zn. Haring van Heringa Catharina van Aesgema, dr. Gabbe van Aesgema en Rintie van Beyma; eerder getrouwd met raadsheer Rienck van Gratinga
HCL, Inv.b., y 15, fol. 1, 29 maart 1603	Hette van Hettinga, overste-luitenant; zn. v. Homme van Hettinga (grietman Baarderadeel) en Rixt v. Unia	Neeltje Goverts
HCL, Inv.b., y 16, fol. 457, 23 mei 1605 Tresoar, FA Van Sytzama, inv.nr. 13 (zie ook 14)	Mathias á Rommarts, zn. raadsheer Focco á Rommarts Andries van Sytzama; gerechtsschout; zn. Douwe Sytzama (grietman Idaarderadeel)	Cunera van Aylva, dr. Wiebren van Aylva en Aukje van Galama Johanna van Aernsma, dr. Christoffel van Aernsma en Margaretha van Loo
Tresoar, ORA Weesboek Hennaarderadeel, inv.nr. 27, fol. 595-611, 22 nov. 1638	Poppe van Burmania, kapitein-majoor; zn. Bocko van Burmania (grietman Hennaarderadeel) en Frauk van Burmania; kleinz. raadsheer Upcko van Burmania	Oeds van Sickinghe
Tresoar, FA Schwartzenberg, inv.nr. 1121, 12 aug. 1664 Tresoar, EVC, inv.nr. 4-a, 29 juni 1668	Susanna Margrita van Donia, dr. Keimpe van Donia en Ebel van Haytsma Helena (Hylck) van Eysinga, dr. Pieter van Eysinga (grietman Rauwerderhem) en Foockel van Heringa; kleindr. raadsheer Tjallingh van Eysinga	(Tjallingh) Homme van Camstra, zn. Goffe van Camstra en Ael van Juckema Menno Houwerda van Meckema, majoor; zn. Pybe van Meckema en Jetske van Houwerda
Tresoar, FA Van Sminia, inv.nr. 1190	Lucia Helena van Aebinga, dr. Schelte van Aebinga en Andriesa Lucia van Bronckhorst	Tjallingh Hommes van Camstra, zn. Homme van Camstra en Eduarda van Juckema; zwager raadsheer Jarich van Ockinga
Tresoar, Van Harinxma thoe Sloten, inv.nr. 135, 12 mei 1673 HCL, Inv.b., y 56, fol. 153, 21 okt. 1678	Fokel van Botnia, dr. Doeke van Botnia en Imck van Dekema Alegunda van Unia	Albartus Sibrandus van Eminga, grietman van Franekeradeel Ulbe van Sixma, majoor; vader Ulbe Sixma van Andla (raadsheer) schoonvader Jarich van Ockinga (raadsheer)
HCL, Inv.b., y 61, fol. 173, 6 maart 1682	Hiskia van Aytta, dr. Wigle van Aytta en Cunera van Teetlum, kleindr. Hector van Aytta en Bauck van Buygers	
Tresoar, FA Schwartzenberg, inv.nr. 267, 26 jan. 1683 Tresoar, Fries Genootschap, inv.nr. 638, 13 jan. 1692	G.W. thoe Schwartzenberg en Hohenlans- berg, grietman Oostdongeradeel Laes van Burmania, (grietman Idaardera- deel en Leeuwarderadeel); vader raads- heer Ulbe Aylva van Burmania	Helena Maria thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg Juliana Agatha van Aylva

Bronnen: O. Vries, e.a., *De Heeren van den Raede. Biografieën en groepsportret van de raadsheren van het Hof van Friesland, 1499-1811* (Hilversum, 1999); J. Visser, ed., *Gloria Parendi. Dagboeken van Willem Frederik, stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe 1643-1649, 1651-1654* ('s-Gravenhage, 1995); M. de Haan Hetteema en A. van Halmael, *Stamboek van den Frieschen, vroegeren en lateren, adel, uit oude en echte bescheiden en aantekeningen en met bijvoeging van de wapens der onderscheidene geslachten, opgemaakt* (Leeuwarden, 1846).

Bijlage II. Personalia enkele boedeleigenaren uit eigenerfde grietmans- en stedelijke regentenfamilies, 1605-1701

Referentie	naam boedeleigenaar	naam partner
HCL, Inv.b., y 16, fol. 237, 10 jan. 1605 Tresoar, Van Sminia, [in: De Boer, DVF (1900)]	Yda Swijns, weduwe Hobbe Baerdt (griffier Hof v. Frl.) Bouricius, Jacobus (advocaat); vader Hector Bouricius (raadsheer)	Georgius Godefridi (raadsheer); grootvader Jurrien Van Viersen (muntmeester) Bauck Buygers, weduwe 1) Ocke van Gratinga, broer Rienck van Gratinga (raads- heer) en 2) Hector van Aytta (raadsheer)
HCL, y 35, fol. 123, 4 maart 1645	Commerke van Velsen, dr. Willem van Velsen (burgemeester Leeuwarden) en Ena van Tiara; achternicht Johannes van Velsen (medicus, burgemeester Leeuwarden)	Suffridus van Rispens (raad namens Friesland Admiraliteit Amsterdam)
HUA, De Beaufort, inv.nr. 1295 [ongepag.], 4 aug. 1655 HCL, Inv.b., y 50, fol. 191	Jurrien van Vierssen (muntmeester) kleinz. Georgius Godefridi (raadsheer) Maria van Haarsma, dr. Aulus van Haersma (grietman Smallerland) en Catharina van Scheltinga; weduwe Johannes van Scheltinga (grietman Gaasterland); zwager Theodorus van Scheltinga (raadsheer)	Anna Boner, dr. Everardus Boner (raadsheer) en Bernule Assema Alexander Hume (kapitein der infanterie)
HCL, Inv.b., y 53, fol. 160, 17 mei 1675	Isbrand van Vierssen; broer Jurrien van Vierssen (muntmeester); kleinz. Georgius Godefridi (raadsheer)	Alida van Laut, dr. Taco Laut (burgemeester Harlingen)
HCL, Inv.b., y 54, fol. 129-182; 5 juli 1676	Coenraed Boelens (schepen Leeuwarden) broer Suffridus van Boelens (griffier Hof v. Frl.)	Agatha van Geldorp (Geldorpius), dr. Wibrandus Geldorpius (procureur-generaal Hof v. Frl.) en Aefke Hesselsdr. Sjaerda; nicht Allard Pieters van Jongestal (raadsheer)
HCL, Inv.b., y 55, fol. 48, 31 jan. 1677	Truijcke van Wigara, dr. Dirck Wigara en Magdalena Sybrandsdr. Lubbertus; weduwe Ids van Wyckel	Theodorus van Scheltinga (raadsheer) zn. Johannes van Scheltinga (raadsheer) en Foockel Phaesma; broer Johannes van Scheltinga (grietman Gaasterland)
HCL, Inv.b., y 57, 11 dec. 1678, fol. 1	Johannes van Glinstra (raadsheer) zn. Vincent Ipckes (burgemeester Leeuwarden) en Maycke Watze Elckesdr	Jeepcke van Lycklama, dr. Rinco van Lycklama (grietman Weststellingwerf) en Doedt van Wyckel
HCL, Inv.b., y 57, fol. 148, 23 jan. 1679	Horatius Knijff (raadsheer) zn. Petrus Knijff (advocaat, 1ste klerk Gedeputeerde Staten) en Wybrich van Aysma	Lucia van Hiddema, dr. Goslick van Hiddema, (ontvanger-generaal) en Jel van Dekema
HCL, Inv.b., y 61, fol. 158, 3 maart 1682	Magdalena van Jongestal, dr. Allart Pieters van Jongestal (raadsheer) en Margriet van Haren	Caspar van Vosbergen, heer van Duyvendijcke (kapitein der infanterie)
Tresoar, Van Sminia, inv.nr. 650, 3 mei 1701	Ida Margaretha van Rhala, dr. Johannes van Rhala (raadsheer) en Idtie van Andringa	Mathias van Vierssen (raadsheer), zn. Isbrand van Viersen en Alida van Laut; kleinzoon Mathias van Vierssen (raadsheer)

Bronnen: Vries, e.a., *De Heeren van den Raede*; Visser, *Gloria Parendi*; De Haan Hetteema en Halmael, *Stamboek van den Frieschen adel*.